

RIWAYA YA KISWAHILI (TANZANIA) KATIKA MIAKA YA THEMANINI

J.S. Madumulla

Katika makala yetu moja inayoitwa "Der Swahili - Roman: Genesis und Funktion" (m.y.k.: Riwaya ya Kiswahili: Chimbuko na dhima yake, Berlin, 1985) tulijadili kwamba katika miaka ya sabini riwaya ya Kiswahili imeonyesha dalili ya kupevuka na kushika mizizi imara; na tulihisi kuwa hali ingeendelea kuwa nzuri zaidi katika miaka inayofuata, yaani miaka ya themanini. Kwa hakika maandishi ya fasihi ya Kiswahili yameongezeka mno tangu miaka ya sabini kiasi kwamba wahakiki hawana haja tena kuvirudia vilio vya akina W. Whiteley vilivyohinikiza hewa miaka ya sitini,¹ bali sasa kuna haja ya wahakiki kuyaweka makini yao katika ubora wa kazi hizi kimaudhui na kisanaa. Ijapokuwa masuala yanayojadiliwa katika makala hii yana-weza kuzihusu tanzu zote za fasihi-andishi ya kisasa katika Tanzania, kwa namna moja au nyingine, tunapenda kuustaamali zaidi utanzu wa riwaya.

Kila kipindi maalum cha maisha kina matukio yake maalum, makubwa na madogo. Kwa kawaida, matukio madogo hujirudiarudia mara nyingi, yakaonekana kama ni mambo ya kawaida, au mambo ya kila siku. Kwa sababu ya kujirudiarudia huku matukio hayo hayapewi tena makini ya jamii, na pengine hupokelewa bila kuhisiwa kama vile tendo la kupumua ambalo ni muhimu sana kwa maisha ijapokuwa hali-dhibitiwi. Na katika kila kipindi cha maisha kuna matukio fulani ambayo hujitokeza zaidi kuliko mengine, hata kugusa zaidi jamii - kwa uzuri au kwa ubaya - na kuwa 'dundo la moyo' la kipindi hicho linalojenga kilele au jakamoyo. Aidha tukio linapokuwa ni 'dundo la moyo' la kipindi fulani cha maisha huwa pia ni mada kuu (muhimu) ya wakati huo kwa jamii inayohusika. Mada hiyo huweza pia kukumbukwa kwa miaka mingi baadaye. Aghalabu mada hiyo huweza kujitokeza kinaganaga katika taaluma mbali-mbali za jamii, fasihi ikichukua nafasi muhimu. Kwa mfano mada juu ya Vita Kuu mbili za dunia imedumu kwa muda mrefu katika jamii kutokana na aina yake ya pekee ya mshtuo na athari iliyoshindilia katika mabongo ya watu. Kuna zile

za njaa kubwa, ukame, nzige, na mabalaa mengine ambazo zimeleta dhiki kwa jamii. Lakini pia, kama tulivyogusia hapo juu, kuna mada za kawaida za kila siku ambazo hatuziiti kuu - ijapokuwa ni muhimu - kwa sababu zipo pamoja na jamii siku zote kiasi kwamba zimepoteza upekee wake. Kwa mfano mada ya maadili au marudi mema au dini ambayo imedumu kwa muda mrefu sana katika jamii. Matukio haya kwa jumla, yamekuwa yakiathiriwa na maendeleo ya jamii, yakaonyesha 'upya' wa namna moja au nyingine. Matukio ya kawaida au ya kila siku (kama vile mapenzi na uhalifu) ndiyo hubadilika haraka sana na kuudaka 'upya'.

Katika miaka ya sabini tulidokeza katika makala yetu ya "Maendeleo ya Wahusika Katika Riwaya ya Kiswahili Tanzania" (Kiswahili, 1987) hali na namna ya riwaya iliyojitokeza na kutawala katika kipindi hicho. Tukichunguza kwa makini, idadi kubwa ya riwaya pëvu (au riwaya-dhati) ya kipindi hicho ina mwelekeo mkubwa wa kisiasa. Inaweza kuitwa ni riwaya ya kisiasa. Na ni katika kipindi hicho ambapo riwaya ya 'kimapinduzi' imejitokeza, riwaya ambayo imetanguuliwa - na hata kuchochewa kwa kiasi fulani - na ushairi wa kimapinduzi. Tulisisitiza kwa kuthibitisha kuwa namna hiyo ya fasihi iliibuliwa na hali halisi ya kihistoria ya wakati huo. Yaani katika miaka ya sabini Tanzania na nchi kadhaa zimeshuhudia mabadiliko makubwa ya kisiasa na kiuchumi ambayo yameziweka jamii katika bembea ya matatizo. Hali kadhalika uhakiki wa kifasihi wa wakati huo nao uliipata sura mpya. Na badiliko la msingi katika kipindi hicho lilikuwa ni mwamko wa kisiasa wa Mtanzania. Lakini pamoja na mabadiliko hayo, kulikuwa na tatizo pande zote: kwa wasanii, kwa wahakiki na kwa wasomaji. Kwa wasanii kulikuwa na tatizo kubwa la ukasuku,² yaani ile tabia ya kurudia au kukariri bila kuyachekecha au kuyapima vizuri mahubiri ya wanasiasa. Hata hivyo, jambo zuri kwa upande wa kazi hizo ni kwamba zilisisitiza mabadiliko ya kijamii, kisiasa, kiuchumi na kiutamaduni. Zilipigania jamii mpya, ijapokuwa bila kuonyesha kimantiki (kiyakiniifu) vipi jambo hilo lingewezekana (Siku ya Watenzi Wote,³ Mtu ni Utu, Njozi za Usiku, Ndoto ya Ndaria, n.k.). Lakini papo hapo kulikuwa na kazi ambazo zililitazamasuala la kuijenga jamii mpya kwa kutafakari na kujiulizauliza, na hata kwa mashaka na wasiwasi pia, hususa baada ya kuba-ini utata wa migongano ya kitabaka na ukuaji wa haraka wa ubepari wa kimji uliokuwa ukizidisha upana wa korongo la tofauti kati ya kijiji na mji (Kiu, Kichwamaji, Kuli, Gamba la Nyoka, Nyota ya Rehema, Kasri ya Mwinyi Fuad, Kabwela, Sudi ya Yohana, Lwidiko, n.k.). Na kuna kazi zingine - pamoja na uhaba wake - zilizopevuka hata zaidi

ya hapo, zikibainisha kwa usahihi namna migongano ya kitabaka ilivyoendelea katika jamii ya Kitanzania, hivyo zikajaribu kudokeza suluhu (Dunia Mti Mkavu). Kwa hiyo pamoja na kuwepo kwa tatizo la ukasuku katika baadhi ya kazi, lakini kulikuwa pia na mwamko wa kisiasa uliojitokeza bayana katika kazi hizo.

Kwa upande wa uhakiki tatizo lilikuwa ni kwa wahakiki kutoweka uwiano mzuri kati ya fani na maudhui. Waliyapa maudhui uzito mkubwa mno kiasi kwamba waliisahau fani au waliishughulikia kidogo mno.⁴ Ni kweli kwamba katika fasihi kuna nadharia inayosema kuwa maudhui huzua au huidhi-biti fani. Lakini fani ina dhima yake kubwa ya kuyapatia maudhui umbo na maana. Ndiyo maana tunaweza kusema kuwa bila maudhui hakuna fani; na tena hatimaye maudhui ndicho kitu cha msingi, maudhui ndiyo huitawala fani. Wahakiki wa fasihi ya miaka ya sabini waliupuzia wajibu wa fani na kusesitiza umuhimu wa kazi ya sanaa kimaudhui. Walijali "nini" mwandishi anataka kusema, na siyo "na namna gani" pia. Hata kwenye suala la 'nini' wahakiki hao walijifungia zaidi katika vipengele vya kisiasa na kiuchumi kwa kujitetea kuwa uchumi ndicho kipengele cha msingi katika jamii yoyote na ndicho kinachoongoza na kuvipa 'mwelekeo', 'sura' na msimamo vipengele vingine. Kwa vyovyote vile, mkabala mzuri wa kihakiki ulipaswa kuwa ni ule unaojali masuala yote mawili ya "nini" na "namna gani." Kupuzia suala la "namna gani" ni kupuzia usanifu wenyewe ambao unaifanya kazi ipewe hadhi ya kazi ya sanaa. Kupuzia suala hilo pia ni kupuzia au kutolitilia maana suala la ujumi ambalo ni la msingi katika kuiumba kazi ya sanaa. Je mhakiki angejuaje kuwa kazi imefanikiwa kisanaa? Hii inaonyesha kuwa kazi zilichunguzwa zaidi upande mmoja tu, wa maudhui; na siasa ya uchumi ikiingilia mlango wa mawazo ya ki-Marx ikaitawala fasihi. Historia ya uyakinifu iliyopitia mlango huo huo ilisaidia sana kueleza na kuiweka fasihi katika matapo na mifumo yake vizuri, lakini siasa ya uchumi pekee haikutosha kuelezea kwa ukamilifu usanifu wa fasihi.

Pamoja na vilele kadhaa vya matukio ya kijamii na kisiasa ambavyo vimejitokeza katika miaka ya sabini, kilele kilichoathiri zaidi ni kile kilicholetwa na mabadiliko ya haraka ya kiuchumi kuelekea mwishoni mwa muwongo huo, na hasa baada ya bei ya mafuta na vyombo vya mashine kuongezeka, pamoja na vita dhidi ya Amini Dada na ukame. Kwa sababu hizi na zinginezo, muwongo wa themanini ulijikuta ukitoswa huko na huko katika bahari ya kiuchumi iliyochafuka. Viwanda vilisibiwa na uhaba wa mali-ghafi (pembejeo) pamoja na matatizo mengine kama vile uzembe, uvivu na

hujuma. Mambo haya yalileta uzorotaji katika uzalishaji mali viwandani. Bidhaa zinazozalishwa zikiwa haziendani na kiasi cha matakwa, huzuka tatizo la kuzigawa. Hapo ndipo watu wachache wenye uwezo wa kuzidhibiti mali hizo chache zinazozalishwa huitumia silaha na kinga ya 'uhaba' kuchuma na kujinufaisha wenyewe. Uhaba unapozagaa kila mahali, hapo rushwa, biashara za magendo, ulanguzi, upikaji wa pombe haramu, wizi wa nguvu na wizi wa kalamu, umalaya, ulevi wa aina mbalimbali, kushuka kwa thamani ya fedha, kubomoka kwa udugu, na kusitawi kwa ubepari na matatizo mengine huzuka. Watu wachache tu katika jamii huzidi kunona, huku mamia na maelfu ya watu wengine wakiishi katika dhiki na sononeko. Picha hii imejionyesha katika Tanzania tangu mwishoni mwa miaka ya sabini na kumendelea katika miaka ya themanini. Fasihi ya Kiswahili ikiwemo riwaya - imejionyesha wazi jinsi ilivyoathiriwa na matukio haya ya kiuchumi. Kwa upande wa riwaya, waandishi wengi waliojitokeza ni wale waliofanya hivyo ili kujikwamua kiuchumi. Waandishi hawa waliuvamia uga wa fasihi - pendwa, wakashughulika na mada za mapenzi na uhalifu katika dunia ya kisasa, dunia iliyokumbwa na masaibu ambayo, kwa kawaida, yako kwa wingi katika nchi zilizoendelea, na hasa zile zenye migongano mikali ya kitabaka. Ndiyo maana baadhi ya wahakiki wamesema kwa usahihi kuwa mengi ya maandishi haya ni mwigo au mwendelezo wa maandishi ya kimagharibi ya akina Doyle (mtunzi wa Sherlock Holmes), Agatha Christie, Ian Flemming, Hadley Chase, Harold Robbins, n.k. pamoja na filamu za kizungu na kiasia zinazohusu uhalifu na mapenzi⁵ Kazi hizi zimejitokeza kwa wingi katika kipindi hiki wala si kwa lengo la awali la kuziba pengo la upungufu wa maandishi ya fasihi, bali kwa lengo la awali la mwandishi kupigana na hali ngumu ya kiuchumi ya kipindi hiki. Aidha kazi hizi zimefaulu kujitokeza kwa wingi kwa sababu mbili za msingi. Kwanza, ni kutokana na soko lake kubwa ambalo hasa linatokana na vijana. Pili, ni kutokana na kuzuka holela kwa vituo vya uchapishaji. Vingi vya vituo hivi vimeanzishwa na waandishi wenyewe baada ya kuona kuwa mashirika makubwa ya uchapishaji kama vile TPH, EAPH, Longman, n.k. havipokei kazi zao kwa sababu moja au nyengine. Kwa jinsi hiyo katika miaka ya themanini tunashuhudia kuzuka kwa vituo vingi vya uchapishaji ambavyo kati yavyo vimeendelea vizuri, na baadhi yavyo vimedumu kwa muda mfupi tu na baadaye vikazorota na kutokusikika tena. Baadhi ya waandishi maarufu wa fasihi (riwaya) - pendwa ni M.S. Abdulla (baba wa tanzu hii katika Tanzania), F. Katalambulla, E. Ganzel, H. Rajab, C. Ndibalema, K. Kassim, A. Musiba, J. Simbamwene, M. Msokile, n.k. Kwa kawaida riwaya ya aina hii imekuwa ikichapishwa haraka

sana na vituo vyao ukilinganisha na mashirika makubwa ya uchapishaji ambako miswada imekuwa ikichukua muda mrefu - hata kufikia miaka mitatu au zaidi - mpaka itolewe kama kitabu. Sababu zinaweza kuwa ni za kirasimu, kiuchumi au pia uzorotaji wa wafanya kazi na rushwa.

Fasihi-pendwa imekuwa ikipuuzwa kwa kiasi kikubwa siyo na mashirika makubwa tu ya uchapishaji, bali na waha-kiki pia. Mashirika makubwa ya uchapishaji yamekuwa yakipuuzwa kwa kuchelea kukosa soko, mteja wao mkuu akiwa ni Wizara ya Elimu. Na jinsi ilivyo, sera ya elimu ya Tanzania haipendelei aina hiyo ya riwaya itumike mashuleni kwa sababu haiendani na utamaduni na maadili ya Kitanzania (Kiafrika). Hata hivyo kuna baadhi ya maandishi, kama yale yanayohusu upelelezi (rejea kazi za M.S. Abdulla na F. Katalambulla) yamekuwa yakitumika katika mashule na Vyuo. Riwaya-pendwa ambayo haikupewa nafasi kabisa ni ile ya mapenzi na uhalifu wa kisasa.

Katika viwango mbalimbali vya uhakiki fasihi-pendwa imeitwa ni duni (trivial/popular/Onitsha Market Literature). Katika miaka ya sabini ambapo maudhui yaliiziba kwa kiasi kikubwa nafasi ya fani, fasihi-pendwa haikupewa nafasi ya kutosha ya kujadiliwa na kutazamwa kwa undani. Wahakiki waliisoza pembeni kama kitu kisichofaa, pengine pasipo hata kuisoma. Lakini hivyo si sahihi kwa mhakiki wa kweli. Au je, Fasihi-pendwa ni tupu kiasi hicho? Kwa kuli jibu swali hili tunasema kuwa ijapokuwa fasihi-pendwa jinsi ilivyo hivi sasa katika fasihi ya Kiswahili si aina ya fasihi ya kuipa moyo iendeleo katika mstari huo, lakini si tupu kabisa. Kwanza inasisimua, kwa sababu 'wasanii' wake wameupatia vizuri ujumi wa 'kisasa' ambao umeletwa na utamaduni wa kigeni na ambao unafuatiliwa kwa makini na matamano ya vijana chipukizi na baadhi ya watu wazima. Umri wa ujana umejaa udadisi anwai juu ya maisha, hususa jinsi akili na mwili vinavyojaribiwa na mitihani migumu ya mazingira na hatimaye kushinda kwa namna ya ajabu, namna ya kiungu au kishetani. Hapo roho ya kijana hujadhibika. Hata hivyo, ili kufikia kiwango hicho hutegemea sana ufundi wa mwandishi. Pili, kwa kiasi chake, maandishi haya hayafichui tu uozo wa jamii ya Kitanzania ulioletwa na hali ya uchumi wa kibepari, bali maandishi haya ni zao halisi la uozo huo. Mwana wa nyoka ni nyoka; na mchongoma huzaa mchongoma. Aina hii ya fasihi inachora mstari wa mkengeuko kutoka katika hali ya maisha ya kijadi kwenda ya kisasa yaliyoathiriwa na ubepari.

Kwa upande wa upungufu wa aina hii ya riwaya kuna mambo kadhaa. Kwa jumla, maandishi wa riwaya-pendwa,

ijapokuwa wanatumia wahusika na mandhari ya Kitanzania/ Kiafrika, lakini msomaji anahisi kuwa sehemu kubwa ya matukio ama imo ndani ya vichwa vya wasanii tu ama ni marudio ya namna fulani ya riwaya au filamu za upelelezi, uhalifu na mapenzi za kigeni. Kwa hapa Tanzania huenda mambo hayo yatakuja baada ya kupevuka kwa ubepari, au tayari yapo, lakini si kwa kiasi kikubwa au kwa namna ambayo fasihi-pendwa inaonyesha. Kama P. Muhando na N. Balisidya wasemavyo, mambo haya ya ujahili na ujasusi ni miongoni mwa mambo yajulikanayo; lakini siyo yaliyotamalaki katika jamii yetu kwa kiasi kile kile yalivyo katika nchi nyinginezo.⁶ Kazi hizi zinadhihirisha jinsi gani fasihi-pendwa za kigeni pamoja na filamu zinaathiri waandishi wetu. Kama waandishi wanaweza kuathiriwa kiasi hicho, kwa nini wasomaji wasiweze kuathiriwa vilevile? Ndiyo maana tunadhani kuwa maandishi haya yanasaidia kufundisha majangiri na wahalifu mbinu mpya katika shughuli zao za kufanya uhalifu. Mfano mzuri wa athari mbaya za utamaduni wa kigeni zijazo kwa njia ya filamu (au fasihi-pendwa) ni kama vile kuzuka kwa magenge ya kiharamia ya ki-Ninja huko Zambia katika miaka ya themanini. 'Ninja' ni aina ya Kung-Fu ya Kijapani ambayo ilitumiwa na wapelelezi (askari kanzu) wa kiserikali tangu miaka ya 1600.⁷ Huko Zambia magenge hayo ya kiharamia yanatumia mbinu hiyo ya kigeni kuwavamia watu, kuwapora na hata kuwaua. Hoja nyingine ni kwamba kwa kuwa kazi nyingi za fasihi-pendwa ni matokeo ya mwigo, zinashindwa kwa kiasi kikubwa kudhihirisha umahiri wa waandishi wetu katika kubuni kazi za sanaa zenye mawazo yao wenyewe. Kwa njia hiyo wanayanyima nafasi ya kujitana na kusitawi mawazo yao ambayo yangebainisha fikra zao wenyewe na tafakuri zao juu ya maisha katika mazingira yao ya karibu na ya mbali. Lakini hapa suala la elimu linatakiwa lipewe uzito wake pia; kwani elimu humpa mtu uwezo wa 'kuona' mbali zaidi na kwa kina zaidi. Hata hivyo, kama tulivyo-dokeza tayari mahali pengine,⁸ fasihi-pendwa itaendelea kuwa baina yetu kwa muda mrefu ujao kwa sababu ni uwanja ambao bado unapendwa na wengi. Ni juu ya waandishi na wahakiki kutafuta mbinu ya kuurekebisha mkondo huu ili uchangie katika kuibua na kutetea masuala mazito ya wakati huu; tazama, mtaalam mmoja alisema kuwa tumezungukwa na dunia mpya ambayo kipimo na nguvu ya kuijenga ni binadamu. Kwa hiyo kazi ya msanii iwe ni kusajili yale yote yaliyo mapya na kuyaumba kwa kutumia njia za kisanaa za wakati huu,⁹ kwa lengo kuu la kuijenga jamii mpya inayopenda amani na buraha na kuchukua aina zote za uhalifu na mapenzi bilashi. Kuna baadhi ya waandishi kama vile J. Simbamwene walioanza kujitokeza na matukio yanayoigusa jamii ya sasa

(ya miaka ya themanini) ya Kitanzania kama matatizo ya rushwa na ulanguzi,¹⁰ ijapokuwa kama kawaida ya riwaya- pendwa mwandishi huiambaambaa mada muhimu na kuizamia zaidi mada ya uhalifu ambayo ni kizalia cha mada kuu.

Kwa kuwa tumesema kwamba kujitokeza kwa nguvu kwa riwaya-pendwa katika miaka ya themanini ni tukio ambalo lilifanywa na waandishi kama mbinu mojawapo muhimu ya kupigana 'kufa na kuona' dhidi ya hali ngumu ya kiuchumi ya kipindi hicho, isishangaze kuona mara nyingine fani ikiyalazimisha maudhui.

Hebu tutazame kwa karibu zaidi mifano miwili au mitatu ya fasihi-pendwa. Tunaanza na riwaya ndogo ya K.M. Kassam inayoitwa Mpango (International Publishers Agencies Limited, 1982) ambayo ni hadithi ya upelelezi na ugaidi. Riwaya inasimulia juu ya mpango wa kuikomboa Namibia. Mpango huu unabuniwa na Prof. Mananke Mankale wa kutoka Namibia ambaye anasoma katika Chuo Kikuu kimoja huko London. Baada ya kuhitimu, anaamua kujifungia katika chumba na kubuni mpango huo. Anatumia miaka 20 kubuni mpango huo. Baada tu ya kumaliza kubuni mpango huo anavamiwa na magaidi na kuuawa. Mpango unachukuliwa na magaidi ambao wanafanya mbinu za kujichumia utajiri kwa kuuza mpango ama kwa SWAPO ama kwa Makaburu. Wanaanza na SWAPO. Mwakilishi wa SWAPO - Soni Mangeta - anapelekwa kukutana na magaidi hao huko mji mkuu wa Namibia, Windhouck. Baada ya mikasa mingi, Soni anafanikiwa kuupata mpango huko Nairobi Kifani mwandishi amejitahidi kuvipanga visa kwa namna inayotiririka vizuri. Mhusika mkuu, Soni Mangeta, ni mtu anayeju wajibu wake pia; na ndiye kivutio cha wapenzi wa riwaya-pendwa, wakimfuatia huko na huko ili kumshuhudia akipenya katika matundu ya sindano! Lugha iliyotumiwa ni fasaha kwa kiasi fulani. Kwa upande wa maudhui kuna maswali kadhaa juu ya mantiki, ijapokuwa kitovu cha maudhui - yaani ukombozi wa Namibia - ni suala nyeti linalostahili kuitwa ni 'dundo la moyo' katika wakati wa kipindi hiki. Kwanza, Prof. Mankale anafanikiwaje kufanya kazi hiyo ya kubuni mpango kwa muda mrefu bila matatizo wala kutuhumiwa, ila siku ya mwisho? Na magaidi wanaopora mpango huo ni wajinga kiasi gani hata wakaihusisha SWAPO huku hata mtu asiyejifikirisha sana anajua kwamba Makaburu wangekuwa na uwezo mkubwa zaidi wa kuwapa donge nono kwa kazi yao? Huenda hiyo ilikuwa ni mbinu ya kuirefusha hadithi, lakini ilitakiwa iwe ni mbinu yenye mshikamano. Kwa maneno mengine, hilo ni tatizo la kifani la mwandishi kuruhusu mianya kama hiyo katika kuisuka kazi yake ya sanaa. Aidha kipindi cha miaka 20 ni kirefu na Prof. Mankale amejifungia ndani ya

chumba akibuni mpango wa kuikomboa nchi iliyo mbali kabisa bila hata kuelewa mabadiliko yanayotokea huko.

Kwa kifupi, pamoja na kuwa mwandishi anaigusia mada ya msingi, lakini haishughulikii kwa namna inayoridhisha. Inaelekea mwandishi ni mjuzi wa mbinu za kupigana kwa mtu mmoja katika hali ya kujitetea, kama vile tunavyoshuhudia kwa Mangeta; lakini hatujahakikishiwa kama mwandishi kama mwandishi anaijua falsafa ya ukombozi kama vile tunavyoona katika riwaya ya J. Kiimbila (Ubeberu Utashindwa, 1971) ambaye aliandika juu ya ukombozi wa Mozambique au ile ya F.K. Senkoro (Mzalendo, 1978) pia kuhusu nchi moja inayopigania ukombozi. Jambo linalochukua nafasi kubwa katika Mpango si lile suala la msingi la ukombozi wa Namibia, bali ni suala lisilo la msingi ambalo ni namna mpango (ambao wala' hatujui undani wake) unavyoporwa na magaidi, na jinsi Magaidi na Mangeta wanavyorandishana mpaka Mangeta anafaulu kuunyang'anya mpango. Kwa vyovyote mpango huo usiojulikana, pamoja na huo ujasiri wa Mangeta havitoi ufunguo wa suala la ukombozi wa Namibia au ukombozi kwa jumla.

Riwaya inayofuata ni ile ya H.A. Kimwanga iitwayo Je Kisasi? (Associated Graphic Arts Publications, 1982). Hadithi inamhusu Kimzung'o ambaye kwa kirefu anaitwa Kijana Mzuri Ng'ongo; na kazi yake ni mwandishi wa habari. Kimzung'o na mkewe, Mama Ilungi, wanazaa watoto wawili. Mwanamke anaanza uhuni na kuamua kumwachâ mumewe. Kimzung'o anapoona mtoto wao wa pili anateseka katika mikono ya mama asiyetulia, anamchukua na kumpeleka kwa wazazi wake. Mama Ilungi anamshtaki mumewe kwa 'kumwiba' mtoto. Wakati wa kesi Mama Ilungi anadai kurudiana na mumewe... Lakini baada ya kuachana tu na mkewe Kimzung'o anafanya uchumba na Edma (Eda Matangho). Kisha, wakati kesi ikiendelea mahakamani Kimzung'o anapendwa na mpelelezi wa kike ambaye anaiendesha kesi hiyo, anayelitwa Asteria, na anataka waoane. Karibu wakati huo huo ndipo mfuatano wa vifo vya kutisha unatokea. Watu kadhaa wanauawa kwa operesheni MAYAGI-AIRETSA. Wote wanaokufa wanagunduliwa kuwa wameuawa kwa sumu ya moshi iliyounguza mapafu. Na mwuaji anagunduliwa hatimaye kuwa si mwingine bali Asteria.

Katika masimulizi ya riwaya hii mwandishi anatumia maneno kadhaa magumu ambayo anayapatia maelezo mwishoni. Na hadithi yenyewe, hasa katika muundo wake, inafanana na Simu ya Kifo (F. Katalambulla, 1968) ambamo mwuaji alitumia fomula ya FAMBO na ambamo mhusika mmoja anauawa kwa sigara ya sumu. Maudhui ya riwaya yamejikita katika

mapenzi. Mapenzi yanasababisha mfuatano wa mauaji hayo yote. Lakini swali la msingi ni: je, ni lazima mauaji hayo yote yatokee kutokana na mapenzi yalivyoelezwa? Kuna jambo gani la msingi la kujifunza katika kichaa hiki cha kuua na kuua na kuua? Huenda, kwa mara nyingine tena, mwandishi anataka kutuletea kejeli ya ki-Sherlock Holmes juu ya kazi ya polisi: kwamba polisi wanahitaji kupanua ujuzi wao wa upelelezi wa kesi mbalimbali. Lakini kazi kama hizi, na pengine bora zaidi, zimeshatokea tayari katika Fasihi ya Kiswahili. Haya ni marudio tu.

Hali kadhalika katika Pumbazo la Moyo (na S. Bawji, 1977/87) kuna mada ya mapenzi ambayo yanaishia katika mauaji yasiyo na msingi. Kwa kweli, mpangilio mzima wa riwaya hii unaonyesha kutopevuka kwake kimantiki, na inaelekea lengo kuu la mwandishi ni kumstarehesha msomaji wake kwa visa vya mapenzi na migongano inayotokana na mapenzi hayo. Msichana wa kitajiri (Laila) anampenda mvulana wa kimaskini (Nassir). Mansoor, ambaye ni mvulana wa kitajiri na ni rafiki wa Nassir anamwonea kijicho rafikiye. Anafanya hila hadi Laila anaamua kupotea msituni. Nassir anamfuata. Mansoor naye anakwenda msituni kwa nia ya kumwua Nassir ili amchukue Laila. Wavulana hao wawili wanapambana kwa majambia hadi wanauana. Laila naye anainywa sumu ambayo alikuwa ameichukua kutoka nyumbani. Hivyo wote watatu wanakufa.

Katika riwaya ya E. Ganzel, Kitanzi (Utamaduni Publishers, 1984) mwandishi ameiga vizuri sana mtindo wa Hadley Chase wa mkosewaji kulipa kisasi kwa kujichukulia sheria mikononi mwake. Kisa chenyewe ni kwamba Frenki na Rama - ambao ni marafiki wakubwa - wanaanzisha kiwanda cha mashati ambacho kinasitawi vizuri, tena kwa faida kubwa. Rama anasafiri kwenda Mwanza kwa ndege, na anasindikizwa uwanjani na familia nzima ya Frenki (baba, mama, mtoto). Frenki anapoelekea nyumbani kutoka uwanjani gari lao linatekwa nyara na majambazi. Wanaongozwa hadi mwituni Gongo la Mboto ambako wote watatu wanapigwa risasi (yaani Frenki, Shani na Ben). Kwa bahati nasibu Frenki ananusurika; na baada ya operesheni hospitalini, anapona. Polisi wanamwomba asaidie kutambua majambazi, lakini anakataa kwa kujifanya hawakumbuki. Kumbe ameamua kujichukulia sheria mikononi mwake na kuanza kuwasaka majambazi na kuwaangamiza mmoja baada ya mwingine. Jambazi mmoja anamtobolea siri kuwa Rama (mfanya-biashara mwenziwe, tena shemeji yake) ndiye aliyeamrisha familia yake iangamizwe. Hivyo Frenki anamwua Rama pia. Hatimaye Frenki naye anakamatwa na kuhukumiwa kifo. Lakini mwisho inasemekana kuwa yote haya

yalikuwa ni ndoto tu za msimuliaji. Masimulizi haya ambayo yamepangwa kiufundi na kusimuliwa kwa lugha ya kuvutia na huruma, bila kuacha mianya ya kifani kama ilivyo katika Mpango, ni masimulizi ambayo yanafaa yabaki katika hali hiyo ya ndoto kuliko vinginevyo, kwa sababu hali hii ya u-Mafiosi ni 'kioo cha kuaminika kinachoonyesha uhusiano duni wa "kutumiana" miongoni mwa watu ambao una kiini katika nyenzo za unyonyaji wa binadamu kwa binadamu' katika jamii zenye uchumi ulioendelea sana, na hasa za kibepari. Katika jamii ya Kitanzania migongano hiyo ya kitabaka, ijapokuwa ipo katika kiwango kinachochukuana na hali yake, haijafikia katika hali hiyo ya juu.

Kwa jinsi hii tunaweza kusema kuwa matukio mengi yanayoelezwa katika riwaya-pendwa yanakuwa kama senema zinazoonyesha matukio ya kigeni lakini kwa kutumia wahusika, lugha na mandhari ya Kitanzania; na kwa kiasi fulani yanaonyesha mabadiliko ya uhusiano wa kijamii katika Tanzania yaliyosababishwa na mabadiliko ya kiu-chumi. Hali hii inajibainisha zaidi katika mazingira ya miji, na taratibu athari hii inaelekea kijijini.

Katika mjadala juu ya riwaya-pendwa, ingefaa Mbunda Msokile apewe daraja la pekee. Katika hadithi zake ndefu (km. Thamani ya Ukubwa, Meza Publications, 1979) na fupi km. katika diwani ya Nitakuja kwa Siri, (DUP, 1981) amejitahidi kuyasimulia matukio mbalimbali katika sura ya mapambano ya kitabaka. Anaonyesha jinsi walionacho wanavyozitumia nafasi zao vibaya kwa kuwakandamiza wengine (kuwafukuza kazini bila haki, kuwalazimisha wafanye mapenzi nao, n.k.), kuvunja ndoa za watu, kupokea rushwa, kuiba na kufuja mali ya umma, n.k. Mada za Msokile ni pevu na hakika jicho la kifasihi la mwandishi huyo linaona mbali, ingawa kama ilivyodokezwa katika maandishi yetu mengine,¹¹ mkono wake wa kisani na mantiki ya kuyahakiki matukio vingali vinahitaji uzoovu na utulivu wake. Upungufu huu unajionyesha namna anavyovisuka visa vyake na kuwaumba wahusika wake kwa jinsi ambayo anakazania mno hisia na huruma za msomaji, huku akilijali kidogo tu suala la uhalisi wao. Kwa jinsi hiyo kazi huweza kushawishi kidogo tu. Na mara nyingine hata suluhu inayotumiwa kulitatua tatizo fulani hairidhishi. Hebu tuitazame mifano miwili hivi kutoka katika Nitakuja kwa Siri. Katika diwani hii ya mkusanyiko wa hadithi fupifupi, 'Nitakuja kwa Siri' (uk. 1-16) na 'Kaburi Mkononi' (uk. 66-84) ni hadithi zinazotia fora kwa uhalisi wa wahusika na mazingira, uzito wa maudhui na ushawishi. Hata hivyo hadithi hizi pia hazikwepi kabisa kawaida ya mwandishi ya kutumia rubaa-

lagha kiasi kwamba ushawishi unaathiriwa. Mathalani katika 'Nitakuja kwa Siri,' pamoja na kuwa Lambo ni ofisa uajiri wa NMC anayetumia madaraka yake vibaya, lakini hangeweza kuthubutu kuongea mambo ya mapenzi na wasichana ofisini mwake na hata kubusiana bila kujali kama anasikika na watu wengine (uk.5-8). Ijapokuwa Lambo anatumia madaraka yake, lakini bado angali na ile aibu ya utu wake; na atajaribu kuusitiri utu huo hata kama ni kwa kumvika chui ngozi ya kondoo. Mahaba ya ofisini ni sawasawa na uteti ambao haulengwi usikike, ila kwa bahati mbaya. Uteti unaoridhisha kiasi unajitokeza katika 'Siri ya Moyo' (uk. 85-103) pale ambapo msichana, Milla anakwenda ofisini kwa Katibu Mkuu wa Kampuni ya Mabomba ili kumsengenya Dhamiri (uk. 98-99) ambaye kwa bahati mbaya au nzuri amejibanza mahali fulani na kusikia uteti huo; na hatua anayoichukua dhidi ya matokeo ya utesi huo (ambayo ni kufukuzwa kazi) inashangaza. Kwanza hamsuti Milla kwa kauli za uongo anazompa Katibu Mkuu. Pili hamkabili Katibu Mkuu na kumsuta kwa mambo mabaya anayoyafanya dhidi yake - tangu kumtongoza mpaka kumfukuza kazi; bali anasubiri dunia iwe ndiye mwamuzi. Hili ni kosa kubwa la kisanii la kumfungia mhusika katika gereza la matatizo yake bila kumwonyesha njia ya kutorokea, au kuonyesha njia za kuyabomolea mbali makuta ya gereza hilo. Msokile anazungumzia uhusiano uliopogoka wa walionacho na wasionacho, wa viongozi na wafanyakazi chini yao. Ikiwa wasionacho watatakiwa wasubiri hadi dunia itakapowapa haki yao, basi kunakuwa na mambo mawili. Moja, suala zima la mapambano ya kitabaka linarejeshwa nyuma kihistoria hadi kufikia enzi za kilele cha udhanifu ambapo akina St. Simon walidhani kwamba hali ya dunia ingeweza kubadilika kwa kuwaomba walionacho wailegeze mioyo yao na kuzibadili nia zao ili washirikiane na wasionacho vizuri hadi hapo watakapokuwa sawa. Lakini karibu karne mbili zimepita, na hali ya wasionacho inazidi kuwa mbaya. Mbili, kutokana na hoja hiyo ya kwanza kuna namna fulani ya msanii kuzidi kumdunisha mfanyakazi wa kawaida na kumnyima nafasi yake halisi anayoistahili katika historia: ya kuwa yeye naye ana sehemu kubwa kabisa katika kuleta maendeleo na mabadiliko katika dunia.¹² Tatizo la mfanyakazi wa kawaida, licha ya uwezo wake mkubwa wa kufanya kazi, ni kiwango chake kidogo cha kufafanua mambo. Ndiyo maana wahusika wa Msokile ama watasubiri hadi hapo dunia itakapowaamulia (itakapowahukumia) au watazidi kuandika juu ya mikokoteni yao kwamba 'iko siku'. Lakini kumbe anachohitaji watu hawa ni uwezo wa kufafanua mambo na kuona mbinu muwafaka dhidi ya matatizo yao. Wanahitaji zinduko. Tena tatizo jingine ni namna wahusika wa Msokile wanavyoibeba sifa mojawapo ya kidhanaishi (exis-

tentialistic feature); nayo ni ile ya kukwepa matatizo kwa njia ya kujiua. Lakini kifo hakimalizi aibu, rushwa, wizi au uhalifu katika jamii, bali kinamaliza mambo hayo katika mtu mmoja tu anayekufa.

Katika 'Kaburi Mkononi' Msokile anajitahidi kuyafunua matatizo yanayomfika mtu katika jiji kubwa kama la Dar es Salaam; tena anaonyesha jinsi jiji lilivyo na harakati nyingi mno zinazosababisha vifo na mabalaa ya namna mbalimbali. Hata hivyo, jiji si ishara ya msululu wa balaa tu; kwani jehanam ya mmoja ni Eden ya mtu mwingine. Hali hii ya uwili wa maisha unaokinzana katika maisha ya jiji imebainishwa vizuri sana na A.J. Saffari katika mswada wake unaochapishwa, Joka la Mdimu. Humo ameingia kwa undani sana, na kwa makini ya kuridhisha, katika kuya-chunguza maisha ya wahusika wanaosimamia makundi mbalimbali (maofisa wakubwa wa serikali, waendesha makwama, madereva wa tekisi, vibarua wa kubahatisha, walanguzi n.k.) katika kipindi maalum cha kilele cha matatizo ya kiuchumi Tanzania.

Kwa hakika, si vizuri kuanza kumjadili A.J. Saffari bila ya kutangulia kusema kuwa katika miaka ya themanini hapakuwa na riwaya-pendwa tu katika uga wa riwaya ya Kiswahili, bali pamekuwa pia na aina ya riwaya ambayo tumeiita riwaya-dhati (serious novel) ambayo, kwa upande mmoja, inao maandishi ambao tunaweza kuwaita 'wavya', k.m. C. Mung'ong'o, C. Chachage, C. Liwenga, M. Mvungi, A. Saffari, kutokana na uchache wa kazi zao hadi mwisho wa miaka ya sabini, lakini wameonyesha dalili za kuongeza juhudi katika miaka ya themanini. Na kwa upande mwingine, imeendelezwa na maandishi mashuhuri wa tangu miaka ya sabini, k.m. E. Kezi-lahabi, Sh. Shafi, M.S. Mohamed, S.A. Mohamed. Na kuibuka kwa maandishi wa riwaya-dhati kama vile Liwenga, Mung'ong'o, Saffari, n.k. kunabatilisha uwezekano wa kuzuka dhana ambayo ingeweza kudai kuwa kitovu na makao makuu ya riwaya-dhati ni Tanzania Visiwani, ijapokuwa riwaya-dhati iliyopevuka ilianza kuibuka huko.

Tukiangalia ni lipi linaloonyesha mabadiliko katika riwaya-dhati ya miaka ya themanini tunaweza kubaini kuwa, kwa jumla, mikabala ya maisha (ambayo pia inaweza kutumiwa kuziainisha kazi zao katika mikondo mbalimbali) inabaki kwa kiasi kikubwa kuwa ni ile ile ya miaka ya sabini. Na kwa upande wa maudhui, mada iliyotawala katika miaka ya sabini katika riwaya-dhati ilikuwa ni ile ya matukio ya Azimio la Arusha na athari zake, ikiwa ni pamoja na harakati za ukombozi. Katika miaka ya themanini mada muhimu imekuwa

ni kuhusu matukio ya mabadiliko ya kiuchumi na athari zake kwa jamii ya Tanzania; na ni kama ilivyodokezwa hapo juu: uhaba wa bidhaa ambao ulizusha ulanguzi, rushwa, ujambazi, ufujaji wa mali ya umma, umalaya, n.k. Ni wakati huu ambapo ugonjwa mbaya wa Ukimwi umezuka likiwa kama ni tatizo mojawapo kubwa la kijamii. Baadhi ya mabadiliko haya yana-jionyesha katika riwaya na hadithi kama Lwidiko (T.P.H., hakina mwaka!) iliyoandikwa na M.M. Mvungi ambamo mhusika mkuu Lwidiko amedhamiria kupiga vita rushwa ambayo imejiote-shea mizizi katika taasisi mbalimbali za serikali na kuha-ribu sana maadili mema ya kazi; au katika miswada mizuri ya F.K. Senkoro (Adila) na A.J. Saffari (Joka la Mdimu).

Katika Adila suala la ulanguzi na magendo limekuwa ni mada saidizi tu, mada kuu ikiwa ni juu ya masaibu ya Adila - mhusika mkuu ambaye ndoa yake inaharibika, na kutokana na matatizo ya kimwili na kisaikolojia anaamua kujiua yeye na kuwaua watoto wake kama suluhu. Ni riwaya iliyoungwa kwa visa kadhaa vya kitanzia; na tanzia hii inamwelekea Adila zaidi kuliko mhusika mwingine yeyote, kiasi kwamba mtu angeweza kujiuliza kwa nini watoto wala-zimishwe kufa kwa ajili ya matatizo ya mtu mwingine. Huruma ya mama kwa watoto na ugomvi kati ya wazazi kwa kiasi vili-vyoelezwa katika riwaya havijatoshwa kuwa ni sababu ya watoto kufa.

Riwaya ambayo inakisi vizuri kabisa matatizo ya kiuchumi ya miaka ya themanini ni Joka la Mdimu. Riwaya hii inakisi tu, haihakiki, hali ya maisha katika kipindi cha dhiki ya ukosefu wa bidhaa muhimu kama vile nguo, chakula, mafuta, spea za mashine, n.k. Wakati huu wa dhiki ambapo watu wengine wanateseka na kuumia, kuna wengine wachache wanaotumia nafasi zao kuchuma kadiri wanavyoweza, hasa kwa njia haramu, wakidhihirisha maelezo ya mhusika mmoja wa M.S. Abdulla katika Mwana wa Yungi Hulewa (EAPH, 1976), Twajuana Abdalla, akimwambia mwenziwe, "Wewe, ndugu yangu, ... hujui dunia inavyokwenda; na dunia, ndugu yangu, inakwenda kwa hadaa na dhuluma. Tazama weye - madhalimu na wajanja ndiwo wanaoendewa sawa na yao; watu waaminifu na wanyonge utawaona daima wako chini. Tukiya-tazama hayo, tunapata mafunzo ya kutufaa katika maisha yetu, nayo ni kwamba 'utovu wa uaminifu ndio uongozi bora duniani', kwa sababu ndiwo unaompeleka mtu mbele, ndio maendeleo yake. Na wewe tazama utaona..." (cf. uk.54).¹³ Katika Joka la Mdimu vilevile wengi wanaotanafusi katika maisha yao wanakuwa hivyo kwa kupitia njia zisizo halali.

Mwandishi wa Joka la Mdimu anaonekana kuwa alifanya uchunguzi mkali kabla ya kuandika riwaya yake. Hii inaji-

dhihirisha kutokana na jinsi anavyopenya katika nafsi za nje na ndani za wahusika wake, akiwapatia lugha, kivazi, vyakula, tabia na mazingira yanayochukuana nao na ujumi wa makundi yao, na hivyo kuhalisisha utu wao kwa namna inayomridhisha msomaji. Kwa jinsi riwaya hii ilivyoaridhia vizuri matukio ya kipindi cha mwanzo cha miaka ya themanini katika Tanzania inabeba sifa ya kuwa ni riwaya ya kiistiara..

Kuna miswada mingine tena mizuri ambayo huenda itachapishwa hivi karibuni. Mathalani Kiza Katika Nuru (na S.A. Mohammed) riwaya ambayo imecheleweshwa sana kutolewa na wachapishaji,¹⁴ inahusu mapambano ya kiitikadi, hasa ile itikadi inayomlevya mtu na kumteka kisaikolojia akapata kufuata mambo bila kuyapima mantiki yake kwanza. Kisha kuna 'wataalam' wa itikadi hizo ambao huzitumia aghalabu wakijinufaisha wenyewe kwa njia ya 'ujinga' wa wafuasi wao. Kwa namna fulani, Kiza Katika Nuru ni mwendelezo wa Dunia Mti Mkavu (Longman, 1980) katika lengo la kumhimiza mtu kujichunguza nafsi yake, kuyachunguza mazingira yake, na kuudadisi uhusiano wa mambo hayo mawili pamoja na nguvu ambazo zinayatawala, yaani nguvu za asili na za kijamii.

Kisha kuna riwaya fupi, lakini tata, inayoitwa Nagona (Education Services Centre, 1987) iliyoandikwa na E. Kezilahabi na ambayo imegusiwa tayari katika "Maendeleo ya Wahusika Katika Riwaya ya Kiswahili Tanzania." Katika makala hiyo, riwaya hii imedokezwa kuwa ni ya kifalsafa; imeandikwa ili kuijaribu nadharia ya mwandishi juu ya kuikabili fasihi ya Kiafrika ya wakati huu. Kimaudhui, riwaya inalijadili kifalsafa suala gumu linalohusu kweli kamilifu. Kwa Kezilahabi, kweli hii kamilifu iko katikati ya duara ya maisha; ndiyo inafanya kitovu cha safari ndefu ya maisha katika mzunguko unaopanuka, lakini kwa kujirudiarudia. Maisha yenyewe ni jumla ya uzoefu wa aina mbalimbali za kuitafuta kweli hata watu wakagawanyika na kusababisha mgogoro unaoleta maanguko makubwa yaliyo - na yanayohitaji wakombozi. Dhana hii ya mzunguko wa maisha katika kutafuta kweli kwa kutumia 'mwanga' (elimu) haijaleta heri yoyote. Mwandishi anaona jinsi mambo yanavyozidi kujirudia na anauliza kwa mshangao kama kufikiri kungaliko, ijapokuwa yeye mwenyewe anadhani kwamba kuishika kweli mkononi ni mwisho wa kufikiri; na kwamba si vizuri kuitegea kweli mgongo wala mtu asidai kuwa na kweli mikononi mwake. Majadiliano haya kuhusu kweli yanafanywa kwa kulizunguka neno 'Nagona' ambalo ni fumbo kuu. Je Nagona ni nani au nini? Jibu linapatikana katika dondoo hili refu lifuatalo ambalo ni mazungumzo

kati ya mjukuu na babu yake. Mjukuu anauliza:

Mjukuu: Lakini babu, Nagona ni nani?

babu: Utamwona, na utakapomwona utashangaa kwa nini ulikuwa humwoni maana daima yu karibu nawe. Muhimu ni kufikiri, utashi na nia. Lakini kwa nini nikueleze haya yote wakati mimi mwenyewe nimeshindwa kumweka mikononi hadi ukingoni! Sitaki kukukatisha tamaa. Nataka uwe mtu mwenye kupenda kujaribu.

mjukuu: Ulimwona wapi, na wakati gani?

babu: Yuko kila mahali. Nilimwona wakati nilipokuwa nusu ndotoni na nusu macho, wakati nilipokazia jambo fikra na kuona zaidi ya fikra, nusu urazini, wakati nilipokuwa nimetulizana, wakati wa mateso makali.

mjukuu: Huyo Nagona anafananaje?

babu: Nagona ni mwanga. Ni kama jua lililopatwa na mwezi. Ukimtazama kwa muda mrefu unaweza ukapofuka na usione chochote wakati wote wa uhai wako. Lakini ajabu ni kwamba unavutwa kumtazama bila kinga licha ya hatari zake. Ukishamwona, hamu ya kuendelea kumwona haiishi. Akitoweka utaendelea kumsaka kila mahali bila woga.

mjukuu: Nikimwona nitamtambua je?

babu: Penye mwanga hukosi kupaona. Alipo uwongo umejitenga, ni yeye peke yake aliyepo pale. Utajikuta umevutwa kuelekea kwake. Lakini hatakuruhusu umshike awe wako peke yako, maana ni wa kila mtu. Kila mtu anamtambua na ndiyo maana anavuta na anaambaa, sisi tunavutika na tunamwambaa. Hakuna awezaye kuepukana na mvuto wake.

mjukuu: Lini nitarajie kumgusa?

babu: Nimekwishakwambia mara nyingi. Utaona ishara.

mjukuu: Hiyo ishara itatoka lini na wapi?

babu: Siku ya ajali katika bonde la taaluma. Pale kitendawili kilipoanzia na askari wa mwanga walipolala.

Hapa inaonyesha kuwa 'Nagona' ni ile kweli kamilifu katika maisha, kweli inayopiganiwa na kila mkondo wa falsafa duniani. Pale kweli ilipo uwongo umejitenga. Na kila mtu katika wakati mmoja au mwingine wa maisha huvutwa na kweli (yaani Nagona) au huihitaji. Na 'askari wa mwanga' ndio wataalamu mbalimbali wa elimu inayotumika kuitafuta kweli.

Kwa namna fulani Nagona ni mwendelezo wa fikra kuu inayojitokeza katika Dunia Uwanja wa Fujo (EAP, 1-75) iliyoandikwa na mwandishi huyo huyo. Katika riwaya hiyo, mwandishi anaonyesha kuwa katika maisha watu huzaliwa duniani kila mmojawao akafanya jambo la namna yake dogo au kubwa na kwa sababu za kuachana; hatimaye akafa, huku aki-acha maisha yanaendelea. Ndiyo maana katika Nagona mwandishi anaonya kuwa mtu asidai kuwa na kweli mikononi mwake, kwa sababu kweli haimruhusu mtu aimiliki peke yake, ni ya kila mtu.

Katika nadharia yake juu ya falsafa ya Kiafrika,¹⁵ kuna sehemu ambapo E. Kezilahabi anasema, "Mwanafalsafa ni mdadisi (interrogator). Ukweli ukipambanuliwa, mwanafalsafa huendelea kudadisi hadi ule ukweli ukajitanua na kufunua ukweli mwingine." (uk. 40). Riwaya ya Nagona imeandikwa katika msingi huu. Mwandishi ameujenga udadisi kwa kutumia masimulizi na itikadi kutoka sehemu mbalimbali za dunia (Afrika, Asia, Ulaya), akichanganya tamaduni za zamani na sasa, na akitumia mandhari yale yanayoonekana kwa jicho na yale yanayoonekana kwa fikra tu. Mwandishi ameibuni safari ndefu yenye vituko na majaribu mengi ili kuukamilisha udadisi wake. Mambo haya kwa pamoja yanajenga fumbo kubwa ambalo linalizidi kwa kiasi kikubwa lile fumbo la awali lililofumbwa na mwandishi huyuhuyu, yaani 'fumbo la waridi'¹⁶. Lugha iliyotumika katika Nagona ni ya kawaida lakini ya kufikirisha, isipokuwa mhusika mkuu ni mhusika wa aina mpya katika riwaya ya Kiswahili; ni mhusika-jumui, mhusika ambaye ni 'wengi katika mmoja.' Mwandishi ni fundi wa kutumia istihara na ishara.

Kwa jumla tunaweza kusema kuwa katika miaka ya themanini riwaya ya Kiswahili imeshuhudia jaribio la mtindo wa riwaya ya kifalsafa. Lakini, kama ilivyogusiwa, kwa kiasi kikubwa mikondo ya riwaya imeendelea kuwa ni ileile ya miaka ya sabini. Riwaya ya ukasuku katika upande wa riwayadhathi imepotea; na badala yake kuna riwaya inayopekua na kufunua ukweli wa mambo, na inayotaribu kubainisha migo-ngano ya kijamii katika vipengele mbalimbali vya maisha, hususa cha kiuchumi, ijapokuwa waandishi wanafanya hivyo katika mikabala au mitazamo ya maisha inayotofautiana.

MAREJEO NA MAELEZO:

1. J.S. Madumulla: Die Entwicklung des Swahilisprachigen Romans in Tansania in den siebziger Jahren, K-M-U, Leipzig. 1984. uk. 13
2. Ili kuielewa dhana hii soma B. Katigula: 'Riwaya: Tuandike nini' katika: Zinduko, UDSM, 1974; soma pia M.M. Mulokozi: 'Ushairi na Ukasuku' katika: Kiswahili, Vol.47/2, 1977. uk. 1 - 18.
3. Ijapokuwa riwaya hii iliandikwa kabla ya miaka ya themanini, lakini maudhui yake yanasadifu, ingawa mtazamo wake ni wa kidhahania uliosimikwa katika misingi ya kidini.
4. Soma C. Chachage: Literature and Art and their relation to culture, UDSM, 1983.
5. W. Kaigarula: Sunday News, DSM, 1985.
6. P. Muhando & N. Balisidya: Fasihi na Sanaa za Maonyesho, TPH, 1976. uk. 70.
7. Soma Sunday News, Na. 1782 ya tarehe 19.7.1987, uk.5 juu ya "Enter the Ninja."
8. J.S. Madumulla: Maendeleo ya Wahusika Katika Riwaya ya Kiswahili Tanzania, TUKI, 1987.
9. H. Hakenbeck: 'Kwa Watoto wa Algeria' katika: Urafiki 6/87, Dresden, 1987. uk. 39.
10. Soma Wa Mwisho Kufa, Jomssi Publications, Morogoro, 1986.
11. J.S. Madumulla: ibid, pia na mwandishi huyo huyo: - "The Development of the Kiswahili Novel in the Seventies," Tasnifu ya Ph.D iliyoandikwa Chuo Kikuu cha Karl-Marx, Leipzig, 1986, uk.13.
12. F. Engels: A Letter to Miss M. Harkness, katika: MEL: Ueber Kultur, Aesthetik, Literatur, 1981. uk. 396-401. Barua iliandikwa April, 1888.
13. Ijapokuwa Mwana wa Yungi hulewa ni aina ya riwaya-pendwa, kauli hii nzito iliyodondolewa inadhihirisha jinsi ambavyo aina hii ya riwaya inavyoweza kubeba maudhui au hoja nzito pia.
14. Ni riwaya iliyomalizika kuandikwa mwaka 1983 na kutumwa kwa wachapishaji mwaka 1984. Kuchelewa kwa uchapishaji ni sababu mojawapo iliyozua vituo binafsi kadhaa vya uchapishaji.
15. E. Kezilahabi aliandika tasnifu ya Ph.D juu ya Falsafa ya Kiafrika
16. Soma Rosa Mistika, EALB, DSM, 1971.